

Muhammad Ibn Mahmud Ustrushaniyning “Jome Ahkom As-Sig‘Or” Asari - Bola Huquqlari Bo‘yicha Muhim Manba

*Sharipov Olimjon Oripovich*¹

Annotatsiya: Ushbu maqola XIII asrda Muhammad ibn Mahmud Ustrushaniy tomonidan yaratilgan “Jome ahkom as-sig‘or” (Bola huquqlari kodeksi) asari va hozirgi zamon qonunchiligi bilan o‘zaro qiyosi to‘g‘risida ma’lumot beradi.

Kalit so‘zlar: Bola huquqlari to‘g‘risida” gi deklaratsiya, Muhammad ibn Mahmud Ustrushaniy, Abu Hanifa va Abu Yusuf, O‘zbekiston Respublikasi oila kodeksi, nafaqa, bola huquqlari va tarbiyasi, “Jome ahkom as Sig‘or.

Siyosiy va huquqiy ta’limotlar tarixida muhim o‘rin tutgan inson huquqlari va erkinliklari masalasida yaqin-yaqingacha bola huquqlari bilan bog‘liq muammolarga yetarli ahamiyat berilmas edi. Faqat XX asrning birinchi yarmidan boshlab mazkur masalaga oid xalqaro hujjatlar qabul qilina boshlangan. Jumladan, 1923-yilda angliyalik Eglantayn Jebb tomonidan asos solingan “Bolalarni qutqaring” xalqaro kengashi tuzilgan. Keyinchalik “Bola huquqlari to‘g‘risida” gi

Deklaratsiya (1959) qabul qilingan. Bugungi kunda “Bola huquqlari to‘g‘risida” gi Konvensiya (1989) va boshqa bir qator xalqaro huquqiy hujjatlar amal qilib kelmoqda.

Islomda inson huquqlari degan umumlashtiruvchi tushuncha bola huquqlaridan boshlanadi. Islom dini bolalar, xususan, yetim bolalar huquqlari, bolalik va otalikni belgilash, bola tarbiyasi, ayniqsa, uni go‘daklikdan asrab-avaylash va tarbiyalash, bolaning o‘z oilasi va jamiyat uchun foydali inson bo‘lib yetishishi, uning ota-onasi oldidagi burch va majburiyatlari masalalari, ijtimoiylashuvi va bunda oilaning o‘rni, obro‘si, ota-onaning halol-pokligi masalalariga alohida urg‘u berilgan.

Islom tarixida bola huquqlari bo‘yicha yaratilgan birinchi asar Majduddin Muhammad ibn Mahmud ibn Husayn Ustrushaniy (Jome ahkom as sig‘or) qalamiga mansub.

Ko‘pchilikda inson huquqlari haqidagi masala ilk bor G‘arbda paydo bo‘lgan degan tushuncha ustuvordir. Aslida esa Movaraunnahrdagi birinchi Renessans vakillaridan bo‘lgan Muhammad ibn Mahmud Ustrushaniy ushbu masala bo‘yicha ilk to‘plamni g‘arb olimlaridan taxminan olti yuz yil avval yaratgan.

Ushbu asar hozirgi zamon islom huquqi tarixi bilan shug‘ullanuvchilar uchun hamda zamonaviy huquqshunoslik uchun ham yuksak tarixiy ahamiyat kasb etadi. Jumladan, Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyada ta’kidlanishicha, bolalar o‘zining axloqiy, aqliy va ruhiy qobiliyatlarini erkin rivojlantirishi uchun boshqa narsalardan tashqari sog‘lig‘i va atrof muhit xavfsizligi, tibbiy yordamga ega bo‘lish va ovqatlanish, kiyim-kechak, turar-joy xususidagi minimal normalar bilan ta’minlanishi zarurligini talab etadi. Konvensiyaga ko‘ra, bola o‘zining kamol topishida o‘zi faol ishtirok etish, o‘z huquqini bayon etish huquqiga ega.

Jumladan, go‘dakni emizishga Alloh taoloning “Onalar bolalarini to‘liq ikki yil emizadilar. Bu muddat emizishni kamoliga yetkazishni istovchilar uchundir” (Baqara, 233) oyati dalil bo‘ladi. Bu masala bo‘yicha ayrim ulamolarning fikrlarini keltirib o‘tamiz. Jumladan, bu faqat onalarning shunday qilishlari haqidagi xabardir. Bu holda emizishni onalar zimmasiga yuklash mazmuni yo‘q deyishgan.

1

Ayrim ulamolar fikricha, ona o‘z bolasini emizishga majbur qilinmaydi. Chunki emizish nafaqa o‘rnida bo‘lib, bolalarning nafaqasi onalarga emas, otalar zimmasiga yuklatilgan. Abu Hanifa va Abu Yusuf nazdlarida onasidan boshqa ayolni emmayotgan bo‘lsa va uni emizadigan ayol topilmasa, ona emizishga majbur qilinadi.

Yuqoridagi hukmlardan imom Ustrushaniy shunday xulosa qiladi: “Agar nikoh davom etib turgan bo‘lsa, emizgani uchun onaga haq berish joiz emas. Chunki huquqiy jihatdan onani emizishga majburlanmasa ham, ammo din nuqtai nazaridan vojibdir”.

Mehnat kodeksi 234-moddasiga muvofiq, homiladorlik va tug‘ish ta‘tili tugaganidan keyin ayolning xohishiga ko‘ra, unga bolasi ikki yoshga to‘lguniga qadar bolani parvarishlash uchun ta‘til berilib, bu davrda unga nafaqa to‘lanadi.

O‘zbekiston Respublikasi oila qonunchiligiga ko‘ra, ota-ona voyaga yetmagan farzandlari uchun ta‘minot berishga majburdir, uzrsiz sabablarga ko‘ra o‘z bolasini tug‘ruqxona yoki boshqa davolash muassasasidan, tarbiya, aholini ijtimoiy himoyalash muassasasi va shunga o‘xshash boshqa muassasalardan olishdan bosh tortsa ota-onalik huquqidan mahrum qilinadi.

Bolalar nafaqasi to‘g‘risida:

Islom dini yangi farzand tug‘ilgan oilaga nafaqa puli berilishini joriy qildi. Tug‘ilgan chaqaloq hokim yoki hukumat xodimi, oddiy ishchi yoki oddiy odam farzandi bo‘ladimi, baribir.

Ulamolar ko‘plab misollar keltirishgan. Balog‘atga yetmagan bolalarning nafaqasi ularni oziq-ovqat, kiyim-kechak, turar-joy bilan ta‘minlash otaning burchidir. Faqir, balog‘atga yetmagan bolaning nafaqasi otaga vojib bo‘ladi, Balog‘atga yetmagan bolaning nafaqasi kasb qiladigan vaqtgacha otasining gardaniga vojibdir. Bu hukmlarning dalili Qur‘oni Karimda Alloh taolo shunday marhamat qiladi: “Ularni me‘yorida oziqlantirish va kiyintirish otaning zimmasidadir” (Baqara, 233).

“Jome ar Rumuz” da shunday deyilgan: “Balog‘atga yetmagan bolaning nafaqasi kasb qiladigan vaqtgacha otasining gardaniga vojibdir. Ul vaqtda, ya‘ni kasb qilishga qudrati yetadigan bo‘lganda bolani otasi ish o‘rganishga topshirgay va ul bola qilgan kasbidan nafaqa bergay. Bas, ishni yaxshi qilishdan ilgari u bolaga otasi o‘z molidan nafaqa bergay. Bolaning nafaqasini berishda hech kim otaga sherik bo‘lmagay, ya‘ni otaning yolg‘iz o‘ziga bolani boqish vojibdur, bu ota onasi va xotining nafaqasini berganida hech kim sherik bo‘lmaganiga o‘xshash”.

Bizning qonunchiligimizda esa biroz boshqacharoq talqin qilinadi. Voyaga yetmagan bolalariga aliment to‘lash va ularga ta‘minot berishda ota-onaning majburiyatlari tengdir. Voyaga yetgan, mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj bolalariga ta‘minot berishda ota-onaning majburiyatlari tengdir deb belgilangan.

Ota-ona voyaga yetmagan bolalariga ta‘minot berishi shart. Voyaga yetmagan bolalariga ta‘minot berish majburiyatini ixtiyoriy ravishda bajarmagan ota (ona) dan sudning hal qiluv qaroriga yoki sud buyrug‘iga asosan aliment undiriladi.

Muhammad ibn Mahmud Ustrushaniy ta‘minot miqdorini belgilab, shunday deydi: “Balog‘atga yetmagan bolaning nafaqasi va kiyimi boy kishiga bir dirhamdir. Bu majburiy o‘zgarimas miqdor emas, balki ehtiyojni qoplaydigan daraja e‘tiborga olinadi. Agar kambag‘al bo‘lsa, qozining belgilashiga qarab (ayollar ta‘minotidek) bolalarga ta‘minot puli va kiyimini yetarli qilib berish buyuriladi”.

Oila kodeksining 99-moddasiga muvofiq, agar voyaga yetmagan bolalariga ta‘minot berish haqida ota-ona o‘rtasida kelishuv bo‘lmasa, ularning ta‘minoti uchun aliment sud tomonidan ota-onaning har oydagi ish haqi yoki boshqa daromadining bir bola uchun to‘rt dan bir qismi; ikki bola uchun uchdan bir qismi; uch va undan ortiq bola uchun yarmisi miqdorida undiriladi. Bu to‘lovlarning miqdori taraflarning moddiy yoki oilaviy ahvolini va boshqa e‘tiborga loyiq holatlarni hisobga olgan holda sud tomonidan kamaytirilishi yoki ko‘paytirilishi mumkin. Har bir bola uchun undiriladigan aliment miqdori qonunchilik bilan belgilangan mehnatga haq to‘lash eng kam miqdorining 26,5 foizidan kam bo‘lmasligi kerak.

Ota-onadan voyaga yetgan, mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj bolalariga undiriladigan alimentning miqdori sud tomonidan aliment to'lashi shart bo'lgan ota-onaning oilaviy va moddiy ahvoli hisobga olinib, har oyda pul bilan to'lanadigan qat'iy summada belgilanadi.

Ota-onalar tomonidan voyaga yetmagan bolalarga beriladigan nafaqa miqdori islom dini qoidalariga ko'ra quyidagicha belgilangan:

Muhammad ibn Mahmud Ustrushaniy fikriga ko'ra, balog'atga yetmagan bolaning nafaqasi va kiyimi boy kishiga bir dirhamdir. Bu majburiy, o'zgarmas miqdor emas, balki ehtiyojni qoplaydigan daraja e'tiborga olinadi. Agar kambag'al bo'lsa qozining belgilashiga qarab bolalarga ta'minot puli va kiyimini yetarli qilib berish buyuriladi.

Ota-onadan bolalarga undiriladigan aliment miqdori aliment to'lovchining oylik ish haqiga va (yoki) boshqa daromadiga nisbatan ulushlar hisobida yoki pul bilan to'lanadigan qat'iy summada belgilanishi mumkin.

Aliment to'lashi shart bo'lgan ota-onaning ish haqi va (yoki) boshqa daromadi doimo bir xilda bo'lmay, o'zgarib tursa yoxud daromadining bir qismini natura tarzida oladigan bo'lsa, shuningdek, daromaddan ulush tarzida aliment undirish imkoniyati bo'lmasa yoki ota-ona rasman belgilangan ish haqi yoki daromadga ega bo'lmasa, voyaga yetmagan bolalarning ta'minoti uchun to'lanishi lozim bo'lgan aliment miqdori har oyda pul bilan to'lanadigan qat'iy summada belgilanishi mumkin.

Bundan ko'rinib turibdiki, bolalarning ta'minoti xususidagi zamonaviy qonunchilik o'z-o'zidan vujudga kelmagan, balki islom ta'limotida asrlar osha amal qilib kelingan qat'iy qonun darajasida bo'lgan.

Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalar mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj o'z ota-onasiga ta'minot berishlari va ular to'g'risida g'amxo'rlik qilishlari shart. Ota-onasining davlat va nodavlat muassasalari qaramog'ida ekanligi voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalarni ota-ona haqida g'amxo'rlik qilish va ularga moddiy yordam ko'rsatish majburiyatidan ozod qilmaydi.

Aliment to'layotgan ota-onaning boshqa voyaga yetmagan bolalari bo'lib, undan qonunda belgilangan miqdorda aliment undirilganda o'sha bolalar aliment olayotgan bolalarga nisbatan moddiy jihatdan kamroq ta'minlanib qoladigan bo'lsa, shuningdek, aliment to'layotgan ota (ona) nogironligi bo'lgan shaxs bo'lib, moddiy jihatdan qiynalib kelayotgan bo'lsa yoki aliment olayotgan shaxs mustaqil daromadga ega bo'lgan taqdirda, aliment miqdori sud tomonidan kamaytirilishi mumkin.

Agar voyaga yetmagan bola davlat yoki nodavlat muassasalarining to'liq ta'minotida bo'lsa, sud aliment to'layotgan ota yoki onaning moddiy ahvolini hisobga olib, to'lanayotgan aliment miqdorini kamaytirish yoki uni aliment to'lashdan ozod qilish haqida hal qiluv qarori chiqarishi mumkin. Aliment miqdorini kamaytirish yoki uni to'lashdan ozod qilish uchun asos bo'lgan holatlar tugaganda manfaatdor taraf aliment qonunda belgilangan miqdorda undirilishini talab qilib, sudga murojaat etishga haqli.

Hozirgi qonunchiligimizda quyidagi moddiy yordamlar ko'rsatiladi:

- kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordam;
- 14 yoshgacha bolalari bo'lgan oilalarga;
- bola parvarishi bo'yicha nafaqa.

Nafaqa va moddiy yordamlar mahalliy byudjetdan tashqari manbalar (jamoat va xayriya jamg'armalari, korxonalarining mablag'lari, fuqarolarning ixtiyoriy xayr-ehsonlari va boshqalar) hisobidan.

Ayol eriga qarshi balog'atga yetmagan bolasiga nafaqa bermaganini davo qilsa, ulamolar shunday deyishgan: "Agar qozi unga nafaqa berishni yoki uning zimmasiga o'zi nafaqa berishni yuklagan bo'lsa, ayol biroz vaqt o'tganidan so'ng ushbu da'vo bilan chiqib, eri buni inkor etsa, qasam ichadi. Agar bunday bo'lmasa

qasam ichmaydi”.

Voyaga yetmagan bolalariga ta’minot berish majburiyatini ixtiyoriy ravishda bajarmagan ota (ona) dan sudning hal qiluv qaroriga yoki sud buyrug‘iga asosan aliment undiriladi.

Voyaga yetmagan bolalarga aliment to‘lash haqida ota-ona o‘rtasida kelishuv bo‘lmaganda yoki aliment ixtiyoriy ravishda to‘lanmaganda va ota-onadan birortasi ham aliment undirish to‘g‘risida sudga da’vo yoxud ariza bilan murojaat qilmagan hollarda, vasiylik va homiylik organlari, shuningdek, o‘n to‘rt yoshga to‘lgan bola voyaga yetmagan bolaning ta’minoti uchun ota yoki onadan qonunda belgilangan miqdorda aliment undirish to‘g‘risida da’vo qo‘zg‘atishga haqlidir.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, inson islom dinida azaldan eng yuksak darajada qadrlangan. Har-bir bola e’tiborsiz qoldirilmagan, bola parvarishida nafaqat bolaning, balki ota-onaning ham moddiy, ham jismoniy imkoniyatlari hisobga olingan. Ushbu maqola “Jome ahkom as-sig‘or” asarida keltirilgan ayrim diniy fatvolar hamda zamonaviy qonunchiligimizning bir nechta moddalaridan foydalangan holda yozildi. Keyingi maqolamizda bola huquqlarining boshqa jihatlariga to‘xtalib o‘tamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Bola huquqlari to‘g‘risida” gi xalqaro Konvensiya, 1989.
2. “Bola huquqlari to‘g‘risida” gi Deklaratsiya, 1959.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi.
4. Muhammad ibn Mahmud Ustrushaniy. Jomi ahkom as sig‘or. -Toshkent, 2021.
5. Muslim Atayev. Ustrushona olimlari. “Toshkent Islom universiteti” nashriyot-matbaa birlashmasi, 2009-yil.

